

Igor Grdina

TRIDESETLETNA VOJNA

Triindvajsetega maja 1618 dopoldne so najboljevitejši predstavniki protestantske večine čeških stanov, ki so jih razbesnele spletke dela katoliških namestnikov v deželah ob Vltavi, Moravi in Odri, prihiteli na Praški grad ter po krajšem srditem prerekanju vrgli skozi okno dva od štirih zastopnikov krone in pisarja. Vsi trije defenestriranci so padec z višine okoli 20 metrov preživeli – po tolmačenju pristašev rimskega papeža zaradi intervencije Device Marije, po interpretaciji njihovih nasprotnikov pa zaradi kupa gnoja, na katerega so prileteli – ter potem jadrno zbežali.¹

Dramatični dogodki na Praškem gradu so bili povod za izbruh obožčenega konflikta, ki so ga sodobniki večinoma poznali pod imenom nemška vojna. Zgodovina, ki je v zrcalu posledic uvidela, da je dejansko šlo za kontinentalni spopad, katerega rezultati so vsaj prek naglega vzpona samostojne Nizozemske vplivali tudi na planetarna dogajanja, pa jo je nazadnje označila za tridesetletno (Parker 1991, 11–15). V marsikaterem predelu Srednje Evrope je šlo za najstrašnejšo med vojnam, kar jih je kdaj koli bilo: njene posledice se je dalo primerjati s pandemijo kuge v 14. stoletju. Sveto rimsko cesarstvo, ki je imelo ob njenem začetku okoli 20 milijonov prebivalcev, se je po najbolj optimističnih ocenah vrnilo k podobnim številkam v zadnjem obdobju vladavine Leopolda I. (umrl leta 1705). V mestu Magdeburg, ki je bilo po padcu v roke armadi

¹ Prim. Mortimer 2015, zlasti 68 in dalje, 132 in dalje.

Praška defenestracija 1618 (Johann Philipp Abelinus, *Theatrum Europaeum, Oder Außführliche und Wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten*, 1635)

Katoliške lige maja 1631 začasno prekrščeno v Marienburg, in ponekod na podeželju – zlasti v poremskem Palatinatu – je imel spopad za ljudi podoben učinek kakor poteg britve za brke.²

Kako je mogoče, da se je konflikt v deželah češke krone, ki so bile maja 1618 že skoraj stoletje neprekinjeno v rokah habsburških dinastov, razrasel v kontinentalno vojno? Razlog za to gre iskati v »ustavni« strukturi Svetega rimskega cesarstva, ki je bila definirana z zlato bulo Karla IV. leta 1356 (Fritz 1972). Umni vladar iz luksemburške hiše je z določitvijo 7 volilnih knezov sledil interesom lastne dinastije. Izbiralci mo-

2 S katoliškega stališča je pri Tillyjevem preimenovanju Magdeburga šlo za nekakšno nadomestitev izgubljenega Marienburga – nekdanjega sedeža Nemškega viteškega reda – v Vzhodni Prusiji. Prim. Parker 1991, 204, 300–08.

narha v osrednji evropski monarhiji so bili določeni zelo premišljeno. Cerkevni volilniki – kölnski, trierski in mainški knezonadškof – so imeli sedeže v Porenju. Tam je njihove posesti čedalje bolj ogrožala ekspanzivna Burgundija, ki je svoje težišče premikala proti severu. Nadškofje iz Kölna, Mainza in Trierja so bili v poznem srednjem veku preprosto prisiljeni iskati oporo za svojo posvetno vladavino v kroni. Če so to nosili Luksemburžani, ki so ob deželah češke krone imeli velike posesti tudi v zahodnih predelih Cesarstva, so bili varni. Luksemburžan je tri od sedmih volilnikov tako privezal ne samo na nosilca žezla, temveč tudi na svojo dinastijo. Knezonadškofi kot nekdanji glavni beneficenti spora za investituro med papežem in cesarjem (Weinfurter 2007, 206) so bili v poznem srednjem veku že v drugačnem položaju kakor v času vladanja Henrika IV. in njegovih neposrednih naslednikov. Canossa, ki je dejansko pomenila ohranitev avtoritete cesarja v času največje moči papeštva, je dolgoročno koristila kroni.

Posvetni izbiralci vladarja prav tako niso bili izbrani naključno. Elektorji so bili sicer opredeljeni tudi z nosilstvom dvornih služb oziroma uradov (kanclerstev, maršalstva ipd.), vendar vse/vsi še zdaleč niso omogočale/-i uvrstitve v volilni kolegij. Slednji je bil izbran z globokim političnim premislekom. Eden od volilnikov je bil češki kralj, ki je obvladoval deželo ob Vltavi, Moravsko in Šlezijo, občasno pa še sosednje politične entitete. Luksemburška dinastija je z zasedanjem prestola v Pragi potemtakem imela sama svojega predstavnika v elektorskem kolegiju.³ Dva druga posvetna volilnika – saški in brandenburški – sta bila njegova soseda. Toda oba sta ostala v senci češkega kralja, saj je bil ta mnogo močnejših od obeh. Brandenburg pa je Karel IV. znal celo – resda začasno, vendar ne samo nominalno ali simbolično – pridobiti za svojo dinastijo (Stoob 1990, 382, 383). Četrty posvetni volilnik je bil vladar Palatinata, ki je pripadal wittelsbachovski, torej v osnovi bavarski dinastiji. Dežele češke krone so bile sosede njenih osrednjih posesti. To je

3 Prav uvrstitev češkega kralja med volilnike je najjasnejši izraz premišljene izbire elektorjev s strani Karla IV. Tak status so poprej vladarju iz Prage odrekli, o čemer nemara najjasneje pričuje Saško zrcalo. Motivacija za to izključitev je bila nacionalistična – češ da češki knez ni Nемец. Prim. Fritze 1982, 219.

Wittelsbache usmerjalo k sporazumevanju z Luksemburžani. Za njihovo porensko vejo pa so bili slednji kot nosilci cesarske krone še posebej pomembni tudi zaradi mogočne in ekspanzivne Burgundije, za katero se leta 1356 pač ni moglo vedeti, da bo tri generacije pozneje začela izginjati s političnega zemljevida in iz zgodovine (Grdina 2019, 291–93) ...⁴

Potemtakem nič ne pretiravamo, če rečemo, da je zlata bula Karla IV. češke dežele naredila za ključ do krone Svetega rimskega cesarstva. Poprej ne povsem jasno definirani elektorski kolegij je postal ne samo predvidljiv, temveč tudi obvladljiv. Češki kralj bi moral biti zares zelo nesposoben, da bi ne mogel zagotoviti nasledstva v Svetem rimskem cesarstvu svojemu sinu oziroma kandidatu. Volitve so se namreč lahko odvile že pred smrtjo starega monarha, tako da je slednji mogel vplivati nanje (Wilson 2016, 307). Res je, da Luksemburžani potem zaradi izumrtja v moški liniji niso mogli izkoristiti prednosti, ki jim jo je pred vsemi drugimi dinastijami dajala zlata bula Karla IV., so pa zato Habsburžani, ki so že v času Friderika III./IV./V. vse nasprotnike premagali s svojo biološko trdoživostjo, po pridobitvi dežel češke krone leta 1438 oziroma 1526 bogato želi, kjer so sejali njihovi tekmeci oziroma predhodniki. Poslej so bili predstavniki drugih vladarskih hiš na cesarskem tronu le še izjema, ki je motila ustaljeni red. Habsburška dinastija je prestol, katerega korenine so segale do Karla Velikega, zadržala tudi po svojem izumrtju v moški liniji: moč Marije Terezije ga je zagotovila celo njenemu v marsičem šibkemu soprogu Francu Štefanu Lotarinškemu (Tapié 1991, 55–58, 80–90). Dejansko je dinastija kralja Rudolfa Sveto rimsko cesarstvo prek poroke Filipa Lepega z dedinjo kastiljskega in aragonskega prestola – ter seveda španskih čezmorskih posesti – Ivano Blazno uspela narediti za nukleus univerzalne monarhije. Zato je tridesetletna vojna tudi lahko bila prva prednica poznejših novoveških planetarnih spopadov, ki so imeli epicenter v Evropi. Dežele, ki so se zapletle vanjo, so se lahko pohvalile s posestmi na vseh koncih zemeljske oble: vsaj ekonomska moč posameznih držav je že bila povezana z njihovo uspešnostjo na globalni sceni. To ni toliko veljalo za

4 Prav tako ne gre spregledati, da je druga soproga Karla IV. Ana, s katero je imel cesar sina Václava, izhajala iz družine vladarjev Palatinata.

Anglijo, ki so jo zaposlila domača nasprotja – prav v tistem času je prišlo do revolucije z imenom državljanska vojna (1642–1651)⁵ –, toliko bolj pa za Španijo. Slednja je v planetarnem okviru tako oslabela, da je ob izteku tridesetletne vojne morala priznati neodvisnost Nizozemske, ki ji je še med njenim potekom vzpostavila svoj čezmorski imperij. Čez čas je dokončno izgubila še Portugalsko, ki se je je polastil Filip II. leta 1580–1581 (Parker 2014, 264–71).

Ključni pomen dežel češke krone za Sveto rimsko cesarstvo se je v času husitskih vojn, ko so v Evropi obveljale za kottišče herezije, seveda razmajal. Toda že Sigismund Luksemburški je ob koncu svoje vladavine uspel stabilizirati razmere v njih, saj so se uporniki proti ustaljenim katoliškim pojmovanjem notranje razcepili in se celo spopadli med seboj. Da Albreht II., Ladislav Posmrtnik, Jurij Poděbradski, Vladislav II. Jagiełłonski in njegov sin Ludvik II. niso igrali večje vloge v politiki Cesarstva, so bile krive posebne in enkratne osebne okoliščine ali razmere v času njihovega vladanja deželam češke krone. Kratkoživi, nesposobni ali za širši prostor versko komajda sprejemljivi monarhi⁶ preprosto niso imeli priložnosti, da

- 5 Prim. Langewiesche 2019, 155 in dalje. Državljski spopadi na Otoku so v tem delu razumljeni kot prve vojne moderne dobe, kar je izpeljano iz njihove povezave z revolucijo. Toda po drugih kriterijih bi v tej vlogi lahko nastopal tudi evropski obračun 1618–1648, zlasti če bi bilo odločilno merilo totalnost in absolutnost obračunavanja.
- 6 Habsburžana Albreht II. in Ladislav Posmrtnik sta bila za kratek čas češka kralja; drugi od njiju je ta položaj zasedal med vladavino debelokožnega in dolgoživega sorodnika Friderika III. Po drugi strani sta se morala Jagiełłonska vladarja v prvi vrsti ukvarjati s problemi Ogrske, na katere južne meje so pritiskali Turki. Vladislav II., ki ni hotel dajati povoda za notranji odpor kroni, je to storil tako, da sploh ni kazal svoje samostojne vladarske volje. Toda računanje na obče zavedanje pogubnosti nedejavnosti na obrambnem področju za vse se je nazadnje izkazalo za kratkovidno. Bitko pri Mohácsu so Osmanii dejansko dobili že v času šibke (ne)vladavine Vladislava II. Jurij Poděbradski pa je bil zaradi pripadnosti zmernim husitom za mnoge katolike – zlasti za Sveti sedež – zelo problematičen vladar. Vladislav II. kot njegov naslednik na Češkem tudi zaradi že utrjene verske pisanosti ni kazal kakšne volje po preurejanju obstoječega stanja; stari spori bi zlahka vnovič postali eksplozivni. Prim. Macek 2001. O dojemanju »husitskega kralja« Jurija Poděbradskega v sočasni Evropi glej v Macek 1967, 159 in dalje.

Pieter Soutman, Anthonis Mor, *Filip II. Španski*, bakrorez, 1644–1650

Pieter Soutman, *Ferdinand II.*, bakrorez, 1644–1650

bi lahko izkoristili določbe zlate bule Karla IV. za pridobitev odločujoče besede v Svetem rimskem cesarstvu. Kaj pa realno pomeni obvladovanje dežel češke krone, so potem pokazali Habsburžani iz linije Friderika III./IV./V.: kljub večinoma zelo čvrstemu katolicizmu v njih niso poskušali uveljaviti načela izbire ene veroizpovedi za vse prebivalce, do česar so imeli pravico od sklenitve augsburškega verskega miru leta 1555 dalje. Tako so ravnali kljub temu, da je Praga v času Rudolfa II. postala njihovo najpomembnejše vladarsko središče in žarišče moči (Pánek, Tůma idr. 2009, 219). Glede na to, da na Češkem ni bilo neposredne ogroženosti osmanske osvojitve, ki je marsikje – denimo na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem do velike zmage v bitki pri Sisku junija 1593 – preprečevala resnejše ukrepe proti protestantom, je očitno, da se je več članom dinastije krhek mir v religiozno pisanih pokrajinah ob Vltavi, Moravi in Odri zdel pomembnejši od začrtanja čvrstih ločnic. Praga je bila tolerance – ali vsaj zadržanosti – vredna. Ob najmanjši pomisli na možnost ponovitve husitskih vojn se je pač vsak razsoden vladar kar stresel, četudi mu je pamet zagotavljala, da takšna repriza v dobi, ko so se oboroženi spopadi odločali z najraznovrstnejših modernih načinov bojevanja večimi najemniki, dejansko ni več mogoča. Za angažiranje profesionalnih soldatov, ki so obvladali tako hladno kot strelno orožje, je pač imela dovolj finančnih sredstev le krona, njeni nasprotniki pa le še tu in tam.

Spor med češkimi protestantskimi stanovi in novim kraljem Ferdinandom II., ki je v svojih vojvodinah že izvedel rekatolizacijo kmetov in meščanov, se je v zadnjih mesecih življenja cesarja Matije (umrl 1619) nenehno zaostroval. Vneti notranjeavstrijski katoličan je imel po določitih augsburškega verskega miru pravico do favorizacije Cerkve, ki ji je pripadal, vendar je več desetletij življenja v večkonfesionalnem okolju, ki je še iz dobe pomiritve med zmernimi husiti in Rimom poznalo izjemne rešitve, napravilo svoje. Stanovi, ki so v verskem pogledu zastopali veliko večino prebivalstva dežel češke krone (Pánek, Tůma idr. 2009, 221), se niso bili pripravljene podati na pot religiozne osame, v kakršni so od prvih let kneževanja Ferdinanda že živeli protestant-

ski plemiči na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Zato so si namesto njega izbrali novega vladarja, palatinatskega volilnika, kalvinskega Wittelsbachovca Friderika V.

Pripadniki čeških stanov so svoje poteze, ki so imele značaj dvorno-dinastične revolucije, gotovo dobro premislili. Toda: ali so ravnali modro? Najbrž so vsaj sprva menili, da so naredili vse za odvrnitev oboroženega spopada ob menjavi dinastije, saj so računali, da se bodo Habsburžani, katerih posesti so mejile na Osmansko cesarstvo in na transilvansko kneževino, ki je občasno hotela zaobseči celotno neturško Ogrsko (Cartledge 2006, 83–87, 93–96), ustrašili mogočih posledic oboroženega konflikta na Češkem. Friderik V., ki je bil po smrti svojega istoimenskega očeta prvi človek Protestantske zveze,⁷ je namreč imel na široko razpletene rodbinske niti po Evropi. Njegova soproga Elizabeta je bila hčerka škotskega in angleškega kralja Jakoba VI./I., ki je bil poročen s princeso Ano, sestro podjetnega dansko-norveškega vladarja Kristjana IV. A otoški monarh je bil zagovornik pomirjevalne politike, saj se ni mogel čutiti čvrsto zasidranega na londonskem prestolu. Moč parlamenta na eni ter razvpita »smodniška zarota« katoliških plemičev (Fraser 1996) (1605) na drugi strani sta ga opozarjali, da mora biti pri vseh vladarskih korakih zelo previden. Državljanska vojna, ki je v Angliji izbruhnila v času vlade njegovega naslednika Karla I., je pokazala, da je stuartovsko žezlo zelo krhko.

In res na Otoku za Friderika V. niso bili pripravljene dati roke v ogenj. Perspektiva miroljubne ureditve zaostrenih odnosov s katoliško velesilo Španijo, ki se je v času kralja Jakoba VI./I. zelo nazorno kazala v načrtih za poroko waleškega princa Karla in vnukinje strašnega Filipa II., čigar Armada je nekoč (1588) grozila elizabetinski Angliji (Hanson 2003), je uradni London še dodatno oddaljevala od vsake pomisli na pomoč sorodnikom v Palatinatu.⁸ Navsezadnje je Ferdinand II. leta 1617 povsem

7 Protestantska zveza se je oblikovala v Auhausnu leta 1608; hotela je preprečiti rekatolizacijske ukrepe v deželah in mestih Svetega rimskega cesarstva.

8 Friderikova soproga Elizabeta se je septembra 1620 zaman obrnila na svojega brata, waleškega princa Karla, da bi olajšal položaj protestantske dinastije v Palatinatu (Wilson 2010b, 52, 53).

Friderik V. (Johann Philipp Abelinus, *Theatrum Europaeum, Oder Außführliche und Wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten*, 1635)

regularno postal češki kralj. Njegova zamenjava z wittelsbachovskim grofom je sprožala številna vprašanja o položaju monarha nasploh, ne samo v okvirih Svetega rimskega cesarstva. Stuartovci takšne situacije niso mogli biti niti malo veseli.

Ob tem pa je treba tudi poudariti, da v trenutku, ko so češki stanovi poklicali grofa Friderika V. na prestol v Pragi, nihče ni mogel imeti iluzije o zgolj notranjepolitičnih dimenzijah pomena tega koraka. Zadeva ni bila pomembna le na načelni ravni, kot vprašanje, ki se dotika samih temeljev koncepcije monarhične oblasti – kajti tako dedni kot izvoljeni kralji so bili maziljeni in kot taki prek svoje službe neposredno vpeti v okvire božanskega prava –, temveč tudi v praksi, za odnose oziroma premoč v zapleteni strukturi Svetega rimskega cesarstva kot celote. S Friderikovim prevzemom krone svetega Václava se je namreč dodobra spreminjal položaj v kolegiju volilnikov, saj sta bila saški in brandenburški elektor protestanta, palatinatski in češki pa združena v eni osebi. Habsburžani, ki so obvladovali največ dežel v Svetem rimskem cesarstvu, se s tem nikoli ne bi mogli sprijazniti. Zaradi določb zlate bule Karla IV. jim vrh vsega ni bil dosegljiv noben drug elektorski položaj kot češki, ki so ga obvladovali od časov Ferdinanda I. Vse posvetne volilne kneževine so namreč zasedale vitalne dinastije, ki so imele v primeru izumrtja mnogo potencialnih dedičev.

Da so se Habsburžani in drugi katoliški vladarji v Svetem rimskem cesarstvu odločili za obračun z orožjem, potemtakem ni presenetljivo: češki stanovi jim s ponižujočo detronizacijo in z izborom novega kralja, ki so ga mogli šteti za zastopnika povsem drugačne politike, niso puščali veliko maneverskega prostora. Še zlasti zato, ker dežele ob Vltavi, Moravi in Odri niso mejile na Osmanski imperij. Slednji je res prehajal v strateško defenzivo, toda vse do leta 1683, ko je Kara Mustafa paša sultanovo armado še zadnjič popeljal na ozemlje Svetega rimskega cesarstva in začel oblegati Dunaj, je ostajal resna grožnja (Hammer 1979, 542–51). Habsburžani si v neposrednem zaledju svojih z obrambo pred Turki zaposlenih dežel niso mogli privoščiti negotovosti. Čisto gotovo pa je še marsikdo drug priznaval njihovo izjemno vlogo za celoten

krščanski svet na meji z Osmani.⁹ Med njihovimi poveljniki v Vojni krajini so imeli pomembno vlogo tudi protestanti. In enemu od njih, Andreju Turjaškemu, je ob zmagi pri Sisku čestital tudi papež Klement VIII (Steklasa 1890, 47).

Upravičeno je mogoče dvomiti, da so se češki stanovi zavedali vseh posledic svojih zelo tveganih aranžmajev s Friderikom V. in teže sprememb, ki so jih z njegovo izvolitvijo vnesli v širši srednjeevropski prostor. Čisto gotovo so bili primarno zagledani v svoje trenutne cilje in so hoteli enkrat za vselej onemogočiti avstrijsko dinastijo na prestolu v Pragi. Češko kraljestvo so dojemali kot njihovi predniki: zanje je bila še vedno čista stanovska monarhija – kakor v časih Jagiełloncev. Res je, da Habsburžani v razgibanem 16. stoletju v njem niso mogli uvesti podobnih centralizatorskih ukrepov, kakor so jih v dednih deželah med Donavo in Jadranom, toda tako so ravnali predvsem zaradi težav v lastni hiši. Spor med Rudolfom II. in Matijem je bil zelo resen (Höbelt 2012, 84–89). V takšnih razmerah razpoloženje plemičev v deželah češke krone ni bilo nepomembno, medtem ko neenotna dinastija nanje ni mogla učinkovito pritiskati. Zato pa so drugod v habsburških deželah zadeve šle v smer, ki se je uveljavila z Maksimilijanom I. Češki plemiči se na to pot niso kanili odpraviti.¹⁰ Ko so videli, da Ferdinand II. po pridobitvi krone v njihovih deželah poskuša politiko usmeriti na podobne kolesnice kot v Notranji Avstriji – favoriziranje katoličanov jim je bil dovoljšen dokaz za to težnjo –, so postali odločno protidinastični. Celo uporniški. In vrh vsega še predrzni. Eden od najodločnejših voditeljev nezadovoljnejev, grof Václav Kinský, je tako Ferdinanda II. v (pol)javnosti razglašal za »mladega bedaka«, ki si prizadeva stopiti na mesto starega – cesarja in kralja Matije (Franzl 1989, 129). V takšnem ozračju je po-

9 Za mobilizacijo Svetega rimskega cesarstva v boju proti Osmanom si je še posebej prizadeval Rudolf II., ki je naročil, naj se v celotni državi in na Ogrskem trikrat na dan oglasijo »turški zvonovi«. Prim. Hammer 1979, 119.

10 O rekatolizacijskih ukrepih Ferdinanda II. v notranjeavstrijskem prostoru, ki si jih je zamislil lavantinski knezoškof Jurij Stobej, so v Pragi marsikaj vedeli iz prve roke: na Češko je po izgonu protestantov iz Gradca – po postanku na Petanjcih – prišel tudi Johannes Kepler. Prim. Kovačič, 1928, 267–73.

tem tudi prišlo do razvpite defenestracije. In potem so se stanovi samo formalno opravičili za napad na vladarjeve ljudi.¹¹

Seveda pa leta 1618 na Češkem ni šlo samo za trk dveh koncepcij monarhije. Način obračuna s Ferdinandovima namestnikoma in pisarjem je izdajal, da gre tudi za spopad ljudi različnih veroizpovedi. Prva praška defenestracija ob koncu julija 1419 je bila emblematičen obračun s katoličani, ki se je v prestolnici ob Vltavi pomnil. Obračun na enak način slabih dvesto let pozneje je zagotovo imel močno simbolno sporočilo. Ponovitev defenestracije je dejansko pomenila zavračanje katoličana na češkem prestolu.¹² Po obračunu z vladarjevima namestnikoma in pisarjem ni bilo več dvoma, da se za nasprotjem med monarhom in stanovi skriva tudi religiozna dimenzija. Ta je po izboru Friderika V. za kralja celo zasenčila vse druge razsežnosti spora. Novi monarh namreč v deželah ob Vltavi, Moravi in Odri ni bil nič bolj doma kakor Ferdinand II. Da pa je v samem jedru religioznega nasprotja pri predstavnikih stanov šlo za antikaticizem, je dokazovalo dejstvo, da je bil novi kralj kalvinec, se pravi pripadnik veroizpovedi, ki niti pri protestantih v deželah češke krone ni prevladovala.

Takšen položaj je imel svoje prednosti in svoje slabosti – za vsakogar. Kralj Friderik, ki je bil dejansko le protivladar, je bil povsem odvisen od plemstva, kar je seveda podaljševalo klinično življenje čisti stanovski monarhiji. Koherence med pripadniki čeških stanov ni mogla zagotavljati vera, temveč samo nasprotovanje Habsburžanom. To je bilo v deželah ob Vltavi, Moravi in Odri močno lepilo, drugod pa precej šibak magnet. Najbojevitejši krogi na habsburškem dvoru so si lahko meli roki, saj nastop Ferdinanda II. proti kalvincu tudi v primeru njegove povsem zakonite zasedbe prestola v Pragi ne bi kršil določil augsburškega verskega miru. Slednji se je pač nanašal le na katoličane in lute-

11 Po interpretaciji plemstva iz dežel svetovlávske krone, ki je bilo zedinjeno ob češki veroizpovedi iz leta 1575, so bili za napad krivi katoliški zeloti, katerih spletke so povzročile kratke stike med vladarjem in njimi. Prim. Wilson 2010b, 37–40.

12 Vilém/Wilhelm grof Slavata je v svojem poročilu o defenestraciji leta 1618 poudaril, da so napadalci, ki so se lotili njega in njegovih dveh tovarišev, poudarjali, da gre za »sovražnike vere«. To pomeni, da so protestantski plemiči posebej izpostavljali pripadnost svojih nasprotnikov katoliški veri. Prim. Wilson 2010b, 35.

rance. Slednji bi mogli v sporu med Ferdinandom II. in Friderikom V. – vsak od njiju je kajpak za zakonitega češkega kralja štel le sebe – ostati nevtralni. Toda wettinski volilnik, ki je bil vladar Saški, je tedaj značilno podprl katoliškega monarha. Dežela, ki se je kot zibelka reformacije zdela naravna zaveznica čeških protestantov, je vedela, da si še ene podobne polomije, kot jo je doživela v schmalkaldenski vojni sredi 16. stoletja, ne more privoščiti. Albertinski Wettinci, ki so tedaj kot volilniki nadomestili ernestinske, niso bili pripravljeni kockati ne z vero ne s knežjim položajem. Zavedali so se, da so Habsburžani tako v Srednji Evropi kot v Španiji močni.

Gotovo je bila verska opredelitev Friderika V. pomemben dejavnik, ki je vplival na to, da je Češka izgubljala simpatije pri prostorsko najbližjih nemških protestantih. Slednji so s sprejemom Formule soglasja (1577) in potem še z razglasitvijo knjige o njem (1580) pokazali, da kalvinizmu odločno nasprotujejo. Toda glavni razlog za to, da Češka ni mogla računati na širšo podporo kristjanov, ki niso več priznavali avtoritete rimskega papeža, je vendarle bil versko-političen. Po vzponu protestantizma v Luthrovem času in njegovi utrditvi v naslednji generaciji je nastopila velika kriza. Prestopi iz luteranstva v katolicizem tedaj niso bili redki. K veri daljnih prednikov se ni vrnil samo Tomaž Hren, temveč tudi Melchior Klesl, ki je pozneje postal kardinal in je igral na dvoru Ferdinanda II. nenadomestljivo vlogo (Findeisen 1998, 128). Še odmevnejši je bil primer Henrika IV., ki je ugotovil, da je Pariz vreden maše (Usher 2014, 146).¹³ Katolicizem je imel velik potencial pri naddeželnem kopičenju moči in njenem preišljenem usmerjanju, kar je bilo v času negotovosti in dolgotrajnih vojn zelo pomembno. Protestanti pa so še naprej ostajali pri sklepanju zavezništev, ki so bila pogosto nasledek trenutnih interesov posameznih vladarjev in mest. Potek tridesetletne vojne je pokazal, da sta jih še najbolj zedinjala perspektiva katoliške prevla-

13 Pozneje je sledila tudi konverzija švedske kraljice Kristine, ki je bila hčerka neustrašnega protestantskega bojvnika Gustava II. Adolfa. A ta spreobrnitev je imela primarno osebne razloge, četudi ne gre spregledati političnih razhajanj med monarhinjo in najvplivnejšimi dvornimi krogi na čelu s kanclerjem Axelom Gustafssonom Oxenstierno.

REVERENDISSIMO, ET ILLUSTRISSIMO DOMINO, D^{NO} MELCHIORI
KLESEL, DE GRATIA EPISCOPO VIENNENSI &c. SAC. CAES. MAI.^{TI}
CONSILII ARCANI DIRECTORI &c. RARO, IVSTO, PIO, ET
OPTIMO PRAESVLI &c. DOMINO SVO GRATIOSISSIMO

demise fecit, et obtulit. Sac. Caes. Mai. Sculptor
Aegidius Sadeler.

ANNO. M. DC. XV.

Cum privi! Sac. Caes. MAI.

Aegidius Sadeler II., *Melchior Klesl*, bakrorez, 1615

de in podpora močnih vladarjev, ki so se lahko opirali na posesti zunaj meja Svetega rimskega cesarstva.

Nekateri luteranci so svojo zadržanost do Češke, ki je iz perspektiv svojih dežel in mest niso videli kot ključa do evropske prevlade, ob prihodu Friderika V. na prestol v Pragi izražali s poudarjanjem, da so kalvinci v Ženevi in na evropskem zahodu mnogo manj tolerantni do drugače verujočih, kakor so (do tedaj bili) srednjeevropski Habsburžani (Wilson 2010b, 53, 54). Češki stanovi so se znašli v mučni osami. Med nemškimi luteranskimi knezi v volilnem Svetem rimskem cesarstvu je ob izbruhu tridesetletne vojne vsekakor prevladovalo prepričanje, da jih augsburški verski mir iz leta 1555 v dovoljšnji meri varuje pred morebitno vladarsko samovoljo v slogu francoskih dednih monarhov. Absolutizem v osrednji srednjeevropski državi ni mogel računati na uspeh, centralizem pa je bil mogoč samo v okviru njegovih posameznih enot oziroma skupin dežel. Habsburžani, ki so se v Vzhodnih Alpah podali na to pot, v celotnem Svetem rimskem cesarstvu brez vojne ne bi mogli uveljaviti podobnega reda.

Luteranski knezi, ki so imeli med volilniki svojega zastopnika (Saška),¹⁴ so bili leta 1618 zainteresirani za mir. Nihče od njih tudi ni mogel vedeti, kako bi na izbruh sovražnosti v Srednji Evropi reagirali španski Habsburžani: Filip III. po podjetnosti res ni bil podoben ne svojemu istoimenskemu očetu in ne dedu Karlu I./V., toda njegova domovina je bila kljub nazadovanju še vedno velika sila. Čeprav mogočni monarh na Iberskem polotoku ni imel pri roki vojvode Albe ali Parme, je njegov general Spinola na Nizozemskem nihal uspeh za uspehom. Ko so potem sovražnosti zares izbruhnile, je Filip III. podprl svoje sorodnike v Srednji Evropi ter poslal svoje čete v Palatinat. Spinola, čigar vojaške uspehe je upodobil nepresegljivi mojster slikarskega čopiča Diego Velázquez, je bil uspešen tudi tam.

14 Brandenburški volilniki so bili po letu 1613 kalvinci, vendar so bili njihovi podaniki večinoma luteranci. Dejansko niso izvajali načela augsburškega verskega miru, da izberejo vero tudi za svoje podanike. Enako so leta 1697 ravnali tudi saški vladarji, ki so postali katoličani, da so lahko po smrti Jana III. Sobieskega zasedli poljski in litovski prestol.

Ob nadomestitvi neljubega Ferdinanda II. s Friderikom V. so češki protestantski plemiči, pri katerih je popolna odvisnost novega monarha od njih očitno preglasila vse ugovore in zadržke, gotovo tudi računali s tem, da so mednarodne sorodstvene zveze palatinatskega Wittelsbachovca tako impresivne, da bi jih bilo ob izbruhu oboroženega konflikta mogoče pretvoriti v učinkovita zavezništva in zmagati nad Habsburžani. Iluzije, da bi lahko prek njih odvrnili sovražnosti, pa ni bilo. Zato so Čehi, ki jih je vodil Henrik Matija grof von Thurn in Valsassina, začeli nekakšno preventivno vojno in sami vdrli v Avstrijo. V zavezništvu s transilvanskim vladarjem Gáborjem Bethlenom so napadli Dunaj in pustošili po okoliških predelih (Kontler 2005, 137). Toda ta poskus lomljenja volje katoliškega vladarja do vojskovanja, kar je bil v 17. stoletju običajen način lasanja s sovražnikom, ni uspel. Pustošenje nasprotnikove dežele Čehom ni pridobilo naklonjenosti protestantov v avstrijski nadvojvodini, ki jih tedaj nikakor ni bilo malo. Vojska drugega kraljestva, ki je rušila materialne temelje ne le podložnikov, temveč tudi njihovih fevdalnih gospodov in trgujočih meščanov (Wilson 2010b, 54),¹⁵ je lahko budila le sovraštvo.

Ferdinand II. in bavarski vojvoda Maksimilijan, ki je kot vodja Katoliške lige¹⁶ Habsburžana že prej vzpodbujal k odločni protiprotostantski politiki,¹⁷ sta potem seveda posegla po orožju. Druge izbire zaradi vdora vojske Češkega kraljestva na področje okoli Dunaja dejansko niti

15 Da v obdonavskem prostoru evangeličanskih četam ni bilo iluzorno računati na podporo ondotnih protestantov, je dokazoval zgornjeavstrijski kmečki upor leta 1626, ki sicer ni bil usmerjen proti cesarju, zato pa toliko očitneje proti katoliškim posvetnim in cerkvenim oblastnikom (bavarski vojvoda, prelati) in jezuitom. Prim. Wilson 2010b, 72, 73.

16 Katoliška liga je leta 1609 nastala v Münchnu kot odgovor na osnovanje Protostantske zveze. Njen arhitekt je bil vojvoda Maksimilijan, ki mu je cesar Ferdinand II. v začetku leta 1623 po zasedanju državnih stanov v Regensburgu predal glas palatinatskega volilnika. Čeprav je katoliški Wittelsbachovec dobil pravico do izbire vladarja osebno, je ta pozneje pripadala tudi njegovim naslednikom. Prim. Wilson 2010b, 91, 92.

17 Ferdinand se je osebnostno oblikoval tudi med Bavarci; Wittelsbachovci so ga že v času vlade Maksimilijanovega očeta, vojvode Viljema V., vzpodbujali k vztrajanju pri čvrsto katoliškem stališču. Prim. Albrecht 1998, 109.

Maksimilijan Bavarski (Johann Philipp Abelinus, *Theatrum Europaeum, Oder Außführliche und Wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten*, 1635)

nista imela. Obe strani sta tedaj menili, da lahko mir prinese šele zmaga orožja. Tako se je začela češka vojna – prva iz vrste spopadov, ki so se potem zavozlali v tridesetletni kontinuum sovražnosti, smrti in pustošenja.

Toliko in toliko generacij pozneje je iz nekdanjega dogajanja kar težko izluščiti trenutek, od katerega naprej je vojna, ki je pozneje dobila ime po tridesetletnem trajanju, postala neizogibna. Druga praška defenestracija sicer priteguje pozornost, vendar bolj zaradi slikovitosti kakor zaradi usodnosti. Kretnice so bile k sporu seveda naravnane že davno prej. Toda zapletanje štren vojne bi brez zlate bule Karla IV. nemara lahko ostalo omejeno na Češko kraljestvo. Vse do detronizacije Ferdinanda II.¹⁸ in izbora Friderika V. za njegovega novega vladarja (26. avgusta 1619) (Franzl 1989, 170) bi se drsenje v spopad na življenje in smrt še moglo zaustaviti.

Ko je novembra 1620, po bitki na Beli gori, ki jo je katoliška armada dobila bolj zaradi organizacijskih slabosti nasprotnika in nazadnje tudi panike v njegovih vrstah kakor zaradi svoje vsestranske superiornosti – učinkovito delujoč dvor s kar najbolj na široko razpredenimi mednarodnimi zvezami in centraliziranim zaledjem je lažje nanovačil najemnike kakor naglo odcvetajoča stanovska monarhija, še pomembnejše pa je bilo, da je bil boljše jamstvo za njihovo plačilo –, kazalo, da bodo dežele ob Vltavi, Moravi in Odri ter Palatinat hitro pacificirani, se je tehtnica moči toliko nagnila na katoliško stran, da je novo stanje postalo neznosno za praktično vse protestantske kneze za mejami Svetega rimskega cesarstva in kronane glave zunaj njega. Odvzem volilniškega glasu na Nizozemsko pobeglemu Frideriku V. in njegov prevzem s strani katoliškega Wittelsbachovca Maksimilijana, ki je vladal Bavarski in se proslavil kot spiritus rector Lige, sta bila jasno znamenje, da se za Ferdinanda II. vojna že suče okoli vprašanja ureditve celotne države, ki je segala od Alp in jadranskih obal do Baltika in Severnega morja. Padca Prage po

18 Detronizacija v Pragi, o kateri je Ferdinanda II. vest dosegla v času, ko so v Frankfurtu potekale slovesnosti ob njegovi izvolitvi in kronanju za vladarja Svetega rimskega cesarstva. Stanovi češkega kraljestva so posredno postali uporniki proti državi. Ferdinand II. je namreč imel volilni glas te entitete. Vendar zanj niso glasovali le katoliški nadškofovski volilniki, temveč tudi vsi trije protestanti, torej celo zastopnik Palatinata oziroma Friderika V. Prim. Bireley 2014, 98, 99.

bitki na Beli gori 8. novembra 1620 in Heidelberga 15. septembra 1622 sta bila tako dejanski kot simbolni zmagi (Wilson 2010a, 303–07, 339). Katoliški vojščaki so značilno poslali knjižnico palatinskih volilnikov in njihove univerze v München, od koder je bila potem večina njenega fonda – vključno z dragocenim primerkom Trubarjeve *Cerkovne ordninge* – premeščena v Rim (Weismann 1973, XXXI, XXXII).

Odtlej je bila intervencija sil zunaj Cesarstva samo še vprašanje časa. Zlom protestantov v srednji Evropi pa ne bi pomenil le nevzdržnega neravnovesja v očeh hiperborejskih luteranskih vladarjev v Skandinaviji, temveč tudi v računih katoliške Francije, ki bi se znašla obkrožena s posestmi španskih in avstrijskih Habsburžanov. Paradoks, v katerem se je po zmagah na Češkem in v Palatinatu znašel Ferdinand II., je bil v tem, da bi lahko v celotnem Svetem rimskem cesarstvu prevladal samo, če ne bi docela triumfiral. A tak cilj – popolno zmagoslavje – je vendarle imel. Če bi se zgolj kot izvoljeni monarh še lahko zadovoljil zgolj z vojaško zmago, se kot zaščitnik za duše bojujoče se Cerkve ni mogel. Predvsem pa ne gre spregledovati, da je bil osebno globoko veren človek. Prav tako je pomembno, da je katoliški svet, za katerega bojvnika se je Ferdinand II. štel, po Luthrovem nastopu doživel velike spremembe in pokazal veliko vitalnost. Marsikomu se je zdelo, da je mogoče spet doseči enotnost zahodnega krščanstva – vendar ne z iskanjem soglasja, temveč s popolno prevlado. Ferdinanda II. so vrh vsega vseskozi obkrožali ljudje, ki so menili, da mora do zadnje pičice izkoristiti svoje pravice za vnovično versko poenotenje dežel, ki jim vlada. V Notranji Avstriji so bili takšni škofje Tavčar, Stobej, Brenner in Hren, na Ogrskem Péter Pázmány/Pázmaň, na Dunaju pa kardinal Melchior Klesl in spovednik Wilhelm Germain Lamormaini. Prav tako je bilo značilno opiranje habsburškega dvora v Srednji Evropi na jezuite, ki so po rekatolizaciji prevzeli tudi starodavne univerze z že uveljavljeno avtonomijo – npr. praško (Bokesová-Uherová 1966, 39).

Dejstvo, da srednjeevropski Habsburžani v svoje dežele niso bili voljni sprejeti inkvizicije, izdaja njihovo odločenost, da oblast po rekatolizaciji postane v vsem navezana na vladarjevo voljo. V tem smislu so ukrepi Ferdinanda II. gotovo preseglji že obstoječe centralistične tendence in za-

čeli nakazovati začetek premikanja v smer absolutizma. Potemtakem ni čudno, da je bila od leta 1624 dalje na Češkem in Moravskem dovoljena samo ena – katoliška – vera (Pánek, Tůma idr. 2009, 236), prav tako pa je bila zlomljena tudi posestna moč plemstva, ki je zapustilo Cerkev pod papeževim vodstvom. V začetku avgusta 1628 so oblasti ukazale, da morajo pot pod noge vzeti tudi notranjeavstrijski plemiči, ki niso pripravljeni sprejeti katoliške vere. Preselitev je za mnoge pomenila znatno materialno izgubo, saj so bili svoje posesti prisiljeni prodati – kar so kupci mogli s pridom izkoriščati (Čepič, Nečak idr. 1979, 311).

Toda to so bile le malenkosti v primerjavi z dogajanji na Češkem. Tamkaj so ekstenzivne konfiskacije za mnoge preživele udeležence stanovskega upora proti Ferdinandu II. pomenile osebni oziroma družinski odkup od hujskih posledic krivde – in hkrati obubožanje.¹⁹ Nekateri uporniki proti Habsburžanom – razmeroma malo tistih iz plemiških vrst, več pa onih iz meščanskih – so bili usmrčeni. Enaindvajsetega junija 1621, se pravi na najdaljši dan v letu, je bilo v Pragi v okviru 4-urnega zastraševalnega spektakla pravosodja 24 ljudi obglavljenih, trije pa so bili obešeni. Eden od usmrčenih je bil katoličan; smrt se je prislužil z neupiranjem protestantom neposredno pred defenstracijo maja 1618 (Pick 1922). Bivši rektor Karlove univerze in nekdanji osebni zdravnik kralja Matije Ján Jesenský, ki se je trudil za zvezo med češkimi in ogrskimi nasprotniki habsburškega monarha, ni pa mu bila tuja niti misel na zavezništvo s Turki, je bil deležen še posebej hude kazni: najprej mu je bil odrezan jezik, nato ga je rabelj obglavil, nazadnje pa so njegovo telo razčetverili (Prinz 2002, 215, 216).

Ferdinand II., ki se je v tem času že čutil popolnega gospodarja nad življenjem in smrtjo prebivalcev svojih dežel, je na dan praške krvave rihte v Marijinem Celju molil za duše krivcev, katerih hudodelstva so bila po njegovi presoji tolikšna, da jih ni bilo mogoče več pustiti pri živ-

19 Bilek 1882, XIII–CXLI, seznam konfiscirancev in popis odvzetega premoženja je na straneh s paginacijo v arabskih številkah. Zahvaljujem se dr. Jonatanu Vinklerju za opozorilo na to izjemno temeljito historiografsko delo.

Ján Jesenský (Johann Philipp Abelinus, *Theatrum Europaeum, Oder Außführliche und Wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten*, 1635)

ljenju.²⁰ Drugim upornikom so bile bodisi v celoti bodisi delno zaplenjene posesti, ki so bile sicer prek mahinacij z različnimi emisijami kovancev močno razvrednotene. Prav tako je bil izdan Restitucijski edikt, ki je določal vrnitev pred sklenitvijo augsburškega verskega miru Katoliški cerkvi odvzetih posesti poprejšnji lastnici (Pánek, Tůma idr. 2009, 234).²¹

Vendar pa je ob tem treba tudi ugotoviti, da premik v smer absolutizma ni bil splošen, saj so dežele češke krone še ohranile medsebojno povezanost (Pánek, Tůma idr. 2009, 235). A pričakovati je bilo mogoče nadaljnje zaostrovanje te usmeritve v politiki Habsburžanov. Ferdinand II. je v Srednji Evropi vsekakor skušal oblikovati predvidljivo volilno monarhijo – kakršno si je zamislil že njen arhitekt Karel IV. Luksemburški.

Takšna politična konstelacija je bila posebej delikatna za dansko-norveškega kralja Kristjana IV., ki je bil tudi knez v Svetem rimskem cesarstvu. Politika slednjega ga je ne glede na to, da je imel glavnino posesti zunaj njegovih meja, zadevala neposredno. Potem ko je v vojni s Švedsko med letoma 1611 in 1613 svojo deželo uspel potrditi kot veliko silo na severu ter vsaj začasno preprečil, da bi Baltsko morje postalo jezero dinastije Vasa (Findeisen 2005, 104), se je zdelo popolnoma iluzorno, da bi lahko Ferdinand II. brez spoprijema z njim uveljavil svoje rekatolizacijske ambicije. Glede tega se niso mogli slepiti ne pristaši habsburškega vladarja ne njegovi nasprotniki.

Večina odločujočih protestantov na dvorih in v mestih Svetega rimskega cesarstva, ki je pripadala augsburški veroizpovedi, se je z danskim kraljem povezovala brez načelnih težav, čeprav teologi iz dežel pod njegovim žezlom niso pristopili k Formuli soglasja. Po eni strani je bil luteranski monarh iz oldenburške hiše, kakor smo že rekli, sorodnik anglikanske družine soproge kalvinskega Friderika II., po drugi pa je bila stiska spricho demonstracije čedalje večje moči in samozavesti katolikov na regensburškem zasedanju državnih stanov (1623) (Albrecht

20 Razčetrverjenje po smrti je bilo omilitev prvotne kazni, saj bi moral biti nesrečni Jesenský po sodbi ob roke in noge pri živem telesu. Prim. Bokesová-Uherová 1966, 34, 39; Bireley 2014, 121.

21 Vrnitev Cerkvi odvzetih posesti je bila na Češkem določena leta 1627, na Moravskem pa 1628. Šlezija je zaradi dogovorov med Ferdinandom II. in saškimi volilniki ohranila versko pisanost. Glej v: Prinz 2002, 220.

1998, 567–74) ter uspehov vojske Katoliške lige po vodstvom Johanna T'Serclaesa von Tillyja in Spinolovih španskih čet vsak dan večja. Vojna, ki je po zmagah orožja obojih Habsburžanov in njihovih zaveznikov skoraj zamrla, se je ponovno prebudila z vso močjo – a to pot je bila na obeh straneh povsem odkrito kontinentalna zadeva. Ob koncu novembra 1625 je namreč Danska v Haagu sklenila zvezo z unijo dveh kron (angleške in škotske) na Britanskem otočju in Nizozemsko republiko ter podprla protestantske kneževine in mesta v Svetem rimskem cesarstvu (Wilson 2010b, 92–95). Katoličani so se znašli v težavah, saj je Kristjan IV. razpolagal z znatnimi silami, pa tudi preskrbo je imel urejeno. V času najemnikov je bilo to za učinkovitost armade na bojnem polju zelo pomembno.

Če so se do danske intervencije nekateri luteranski vladarji z vztrajanjem pri določbah augsburškega verskega miru uspeli izogniti sovražnostim, je bilo poslej drugače: vojna je zaradi svojega povsem očitnega mednarodnega značaja od čedalje več knezov v Cesarstvu – torej na njenem osrednjem bojišču – terjala izbiro strani. Danski poseg, ki je cono neposrednega merjenja moči z orožjem spet potisnil proti jugu, je od slehernega vpletenega akterja terjal mobilizacijo vseh moči. Ferdinand II. se je znašel v zagatnem položaju: dejansko je bil njegov dvor podoben tistemu iz antologijskega prizora v drugem delu Goethejevega *Fausta*, v katerem pomanjkanje finančnih sredstev grozi, da bo ohromilo vojne napore. A sovražnosti se zaradi deficita komajkdaj ustavijo. Pri Goetheju za to poskrbi Mefisto, ki svetuje natisniti papirnati denar, za katerim stojijo bogastva pod zemljo²² – ki so sicer vladarjeva dome- na –, pri Ferdinandu II. pa Albreht von Wallenstein/Valdštejn. Sprva ne posebej ugleden češki plemič, ki je bil v otroštvu, mladosti in študijskih letih evangeličan, pa je potem v spremenjeni konjunkturi postal katoličan in se kot tak leta 1618 tudi uprl protestantskim moravskim stanovom (Findeisen 1998, 265), razume, da se vojna financira drugače kot ostale dejavnosti – hkrati pa lahko ima enak končni cilj, tj. ustvarjanje dobička ali vsaj rentabilnost.

22 Gre za drugi prizor prvega dejanja drugega dela *Fausta*. Prim. Goethe 1999, 255–66; 297–304.

Wallenstein, ki se je kot bojevnik kalil v drugi beneško-habsburški vojni, 1615–1617, ter postal znan kot junak ob razbitju obleganja Gradišča ob Soči (Bireley 2014, 82),²³ je tudi dojel, da se mali in veliki sistemi opazno razlikujejo, tudi kadar delujejo po enakih načelih. 50.000-glavo ali celo še večjo armado je zaradi njene moči in možnosti, da hitro osvoji in potem učinkovito obvladuje velik prostor, lažje vzdrževati kakor petkrat manj številčno vojsko, čeprav je za zadnjo treba priskrbeti opazno več denarja. Manjše enote morejo biti vsak hip poražene in lahko vrh vsega učinkovito nadzorujejo le nekaj krajev.

Velikopotezni češki plemič je hitro dobil dovoljenje za oblikovanje velike cesarjeve armade, ki ni nastopala kot državna, temveč osebno monarhova. S tem je Wallenstein pravzaprav le kronal domiselnost v sferi javno-zasebnega partnerstva:²⁴ sodelovanje v konzorciju, ki je imel po zlomu oblasti Friderika V. nalogo v deželah svetováclavske krone uveljaviti enotno valuto – ta je nadomestila prejšnje cesarske emisije ter kovanice strmoglavljenega kalvinskega (proti)kralja in posameznih velikašev –, ga je v očeh habsburškega monarha naredilo za zaupanja vrednega človeka. Tudi tisti nasprotniki Ferdinanda II., ki jih niso zadele konfiskacije po bitki na Beli gori, so bili tedaj učinkovito pritisnjeni ob zid. Večinoma so obubožali, novi denarni red pa je bil po daljšem času zmede vendarle vzpostavljen. Z oslavitvijo Češke so Habsburžani vojno, ki bi lahko bila ob boljše organiziranem sovražniku zanje zelo tvegana, uspeli kmalu preobraziti v spopad, v katerem bi lahko zmagali v celotnem Svetem rimskem cesarstvu. Določbe zlate bule Karla IV. bi potem

23 Wallenstein je tedaj na lastne stroške opremil 180 kirasirjev in 80 mušketirjev. S to ne ravno veliko, čeprav po drugi strani spet ne zanemarljivo silo – težka konjenica nikoli ni bila posebej številčna, saj je bilo njeno vzdrževanje finančno zelo zahtevno; uporabljala se je namreč le v odločilnih trenutkih bitk –, je opazno pripomogel k razbitju obleganja Gradišča ob Soči. Kaže, da je bila vojaška epizoda na robu slovenskega prostora za Wallensteina pomembna: utegnil se je prepričati, da je investicija v oborožence pod patronatom mogočnega vladarja rentabilna. Bodoči cesarski generalisim se je poprej že kalil v več spopadih s Turki in protihabsburškimi uporniki na Ogrskem.

24 Razumevanje Wallensteinovega ravnanja ob ustanavljanju cesarjeve armade kot javno-zasebnega partnerstva dolgujem kolegu Nevenu Boraku, ki je svoje misli o financiranju vojne predstavil na konferenci AMEU leta 2018.

Ferdinandu II. mogle koristiti tako pri politični kot pri verski homogenizaciji Cesarstva ...

Wallenstein, ki je imel nove ideje, je v zvezi s knezom Karlom von Liechtensteinom, z Janom de Wittejem, Jakobom Baševijem in s Pavlom Michnom pridobil velikansko premoženje (Pánek, Tůma idr. 2009, 238).²⁵ Z manipulacijami pri kovanju denarja in bržčas tudi pri opravljanju službe češkega gubernatorja (Findeisen 1998, 266, 267)²⁶ je ustvaril zagonski kapital za vzpostavitev ekonomsko več kot zgolj rentabilne velike armade, ki je služila tako cesarjevim kot njegovim osebnim ciljem (Franzl 1989, 211–14).

Wallensteinova vojska se je izkazala za zelo učinkovit bojni stroj: danska intervencija se je sprevrgla v polomijo, saj so čete katoliškega monarha in Lige dobile dober izgovor za razsežne operacije na severu Svetega rimskega cesarstva. To je pomenilo veliko ekonomsko slabitev protestantskega sveta, saj so se najemniki plačevali iz plena. Zasedba določenega prostora je bila vsaj sprva sinonim za njegovo gospodarsko izčrpavanje. Vojna je začela hraniti samo sebe. Wallenstein se na stropu glavne dvorane svoje palače v Pragi Luigiju Bacciu del Biancu ni dal zaman upodobiti kot triumfirajoči Mars. Toda zvezda, ki je bila naslikana v iluzionistični maniri nad njim, je bila dejansko drugje. Poganski bogovi so bili samo še metafora. In ko je novi Mars skušal postati nekaj več od prispodobe za cesarjevo moč, ga je dohitela smrt. A to se je zgodilo šele deset let potem, ko je kot vojak podjetnik stopil na kontinentalni oziroma planetarni oder.

Wallensteinova armada, ki se je začela oblikovati potem, ko je njen organizator 7. aprila 1625 dobil cesarsko odredbo o svojem imenovanju za generala in vrhovnega poveljnika (Findeisen 1998, 267), je razmero-

25 Skupina, v kateri je bil Wallenstein, je zanimiva zaradi svoje verske pisanosti: de Witte je bil kalvinist, Baševi judovske vere, Michna, Liechtenstein in Wallenstein pa so bili katoličani (zadnja dva sta konvertirala). Očitno se pri kadrovski zasedbi ni gledalo na konfesionalno pripadnost, temveč le na sposobnosti.

26 Findeisen posebej poudarja, da je bilo dobička iz manipulacij ob menjavi denarja odločno premalo za vse Wallensteinove investicije. Potrebno je upoštevati, da sta novemu Marsu premoženjsko močno koristili tudi obe poroki – najprej z Lukrecijo Nekšovo iz Landeka in potem še z Izabelo Katarino von Harrach.

Albert Wallenstein

ma hitro nevtralizirala posledice danske intervencije. Vojna je potem pljusknila daleč proti severu, vse do obal Baltika. Novi Mars je že leta 1627 pustošil po Jutlandskem polotoku in si 16. junija 1629 pridobil dežel-noknežji položaj v Mecklenburgu. Tako je že prejšnjemu vojvodskemu naslovu, ki se je nanašal na severnočeški Frýdlant, dodal še en oblastni naziv. V tem primeru nikakor ni šlo zgolj za počastitev brez praktičnih nasledkov. Kot vojvoda Mecklenburški je Wallenstein postal gospodar razsežnega ozemlja na robu Svetega rimskega cesarstva. Prav tako je bil imenovan za admiral na Baltiku in Oceanu (Severnem morju) (Bilek 1882, 732, 733). Wallensteinovi podvigi pa so kljub temu, da so prinesli precejšnja finančna sredstva, zaradi prizadetosti osvojenih pokrajin v bojih predstavljali precejšen proračunski problem. Zato ni čudno, da so sledile nove konfiskacije: to pot so se znašli na črni listi ljudje, ki so jim očitali sodelovanje z Danci (Bilek 1882, CXLIII, 734–38).

V letih 1628–1630 se je zdelo, da je Wallenstein tik pred dokončno zmago, ki je ne more omajati nič na svetu. Medtem ko je novi Mars v takšnem položaju sam mislil na mir pod zmernimi pogoji – kot gospodar Mecklenburga in morij ob severni nemški obali je bil zanj seveda zelo zainteresiran, saj drugače njegova oblast ne bi mogla pognati globljih korenin²⁷ –, je dvor Ferdinanda II. prevzemal triumfalizem. Cesarski generalisim pa je vedel, da protestanti še niso povsem na tleh: Strahlsunda ob Baltiku ni mogel zavzeti, nakar so vanj prišle okrepitve ne samo iz Danske, temveč tudi iz Švedske in Škotske. Zamirajoča vojna bi se mogla tako kakor ob intervenciji Kristjana IV. ponovno razplamteti. Ko je 6. marca 1629 Ferdinand II. brez soglasja protestantskih zastopnikov v državnih stanovih in volilnikov izdal Restitucijski edikt, ki je predvideval vrnitev do augsburškega verskega miru Katoliški cerkvi

27 Wallensteinove zmage so Dansko prepričale, da je najbolje skleniti mir. Pogodba o koncu sovražnosti je bila podpisana maja 1629 v Lübecku. Pogoji so bili za oldenburško kraljevino, ki je vojno očitno izgubila, zelo ugodni in bi lahko postali zgled za širšo pomiritev. Wallenstein se je v polni meri zavedal pomena zadovoljnosti ljudi, ki so se znašli na območjih, na katerih je operirala njegova armada. Tako je bil ob odpustu leta 1630 v Memmingenu, kjer je njegovo bivanje kljub vojnemu času ostalo v dobrem spominu. Prim. Wolf 1997, 542–47.

zaseženih posesti, se je ozračje ponovno naelektrilo (Franzl 1989, 234–39; Wilson 2010b, 114–17).

Wallenstein, ki se je zavedal, da bo ta ukrep sprožil srdit odpor luterancev in kalvincev, ki jim je bilo jasno, da bi v primeru uresničitve volje Ferdinanda II. sredi svojih dežel dobili močne postojanke zagovornikov avtoritete rimskega papeža, nad potezo dvora ni bil čisto nič navdušen. Njegovo nerazpoloženje nad zaostrovanjem položaja, ki bi lahko v vojno spravilo še Saško ter odrezalo Mecklenburg od preostalega Cesarstva, je bilo tako očitno, da so ga zaznali celo protestanti. Tako se je švedski kralj Gustav II. Adolf, ki mu je postalo jasno, da so nemški evangeličani pred zlomom, če bodo stvari še naprej tekle, kakor so dotlej, že novembra 1630 s pismom obrnil na Wallensteina (Pekař 1937, 70) ...

A ker sta wittelsbachovski vojvoda Maksimilijan, ki je bil spiritus rector katoliške strani, in cesarski dvor menila, da je versko vse očitneje mlačni generalisim svoje delo tako ali tako že opravil in lahko gre, vojskovodjevi razmisleki niso štel. Še več: novi Mars je bil v času zborovanja 4 volilnikov – 3 cerkvenih in Maksimilijana Bavarskega –, v Regensburgu 13. avgusta 1630 brez kakšnih posebnih kompenzacij odpuščen (Albrecht 1998, 733–59). Katoliškim prvakom se je očitno zdel ovira za dokončno ureditev razmerij v Svetem rimskem cesarstvu (Franzl 1989, 243–45). Bavarski volilnik Maksimilijan je tedaj že kar težko skrival svoje nerazpoloženje do generalisima s Češke (Albrecht 1998, 688–91). Sicer pa je kazalo, da bo Tilly z armado Lige kos položaju: odkriti odpor protestantov je bilo čutiti le še na posameznih točkah. Magdeburg, ki bi moral biti po določitih Restitucijskega edikta vrnjen katoliškemu nadškofu, se je na vso moč upiral cesarski volji in je zato sklenil zvezo s švedskim kraljem. Mesto je potem začela oblegati Tillyjeva vojska ter ga maja 1631 tudi zasedla in oplenila, večino njegovih prebivalcev pa pomorila. Od več kot 20.000 ljudi v njem je po osvojitvi ostala živih komaj šestina. Pozneje je število prebivalcev mesta, ki je bilo v otonski dobi zelo ugledno in je v začetku 17. stoletja sodilo celo med največja v Cesarstvu, zaradi posledic bojov in bolezni še upadlo (Franzl 1989, 250, 261; Parker 1991, 204, 205; Wilson 2010b, 144–69). Februarja 1632 je bilo za Magdeburg navedenih samo 449 meščanov davkoplačevalcev (Wilson 2010a, 470). Uničevalna

Johannes Tserclaes Tilly (Johann Philipp Abelinus, *Theatrum Europaeum, Oder Außführliche und Wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten*, 1635)

vojna, ki je postala totalna in absolutna, je s tem dosegla višek: življenji ni samo odnašala, temveč jih je celo onemogočala.

Vojna je tako ponovno vzplamtela z vso silo: protestanti, okrepljeni z odslovitvijo cesarskega generalisima in s svežimi švedskimi četami – magdeburška katastrofa je tiste nemške luterance in kalvince, ki so sprva menili, da si Gustav II. Adolf prizadeva le za dosego prevlade svoje dinastije na Baltiku in ob njegovih obalah, prepričala, da je treba sprejeti zavezništvo dinamičnega hiperborejskega vladarja –, so prešli v ofenzivo in bojišče hitro potiskali proti jugu. Zdaj je za orožje zgrabila tudi previdna Saška, kar je spopade spet pomaknilo na območja, kjer so se začeli: na Češko so ponovno vdrle najemniške trume, žvenket mečev ter pokanje mušket in topov pa je bilo ponovno mogoče slišati tudi po Palatinatu. Pri Breitenfeldu – streljaj od Leipziga – so Švedi sredi septembra 1631 katastrofalno porazili Tillyja, ki je bil že od pohoda na Prago leta 1620 eden od najrazvpitejših gospodarjev vojnih trum. Prekaljeni soldat, ki je imel že 73 let, je potem svoje čete zbral pri Rainu ob Lechu, da bi preprečil razširitev spopadov in ropanj na Bavarsko, vendar je tam 15. aprila 1632 ponovno doživel polom. A to pot je bil tudi sam zadet – v desno nogo –; njegova predsmrtna agonija je potem trajala do konca meseca (Findeisen 1998 156, 157; Wilson 2010a, 500) ...

Čete Gustava II. Adolfa so tako v času, ko so imeli Habsburžani hude težave tudi v Italiji, kjer so jim v spopadih za mantovsko dediščino nogo po dolgem času nesporne prevlade ponovno začeli podstavljati Francozi, poskrbele za prve velike zmage protestantov. Walenstein in Tilly sta dobila nasprotnika, ki se je lahko v velikih bitkah, v katerih se je odločalo o življenju in smrti več deset tisoč ljudi, enakopravno pomeril z njima. Simbolno pomembni sta bili zlasti vkorakanji Švedov v cesarsko kronanjsko mesto Frankfurt (ob Maini) (Wilson 2010a, 485, 486) ter vojakov pod bojnimi prapori evangeličanskih knezov v Prago (Parker 1991, 206, 209), kjer so po desetih letih končno lahko pokopali dotlej izpostavljene posmrtne ostanke okrutno pomorjenih žrtev krvoločne habsburške justice iz junija 1621.

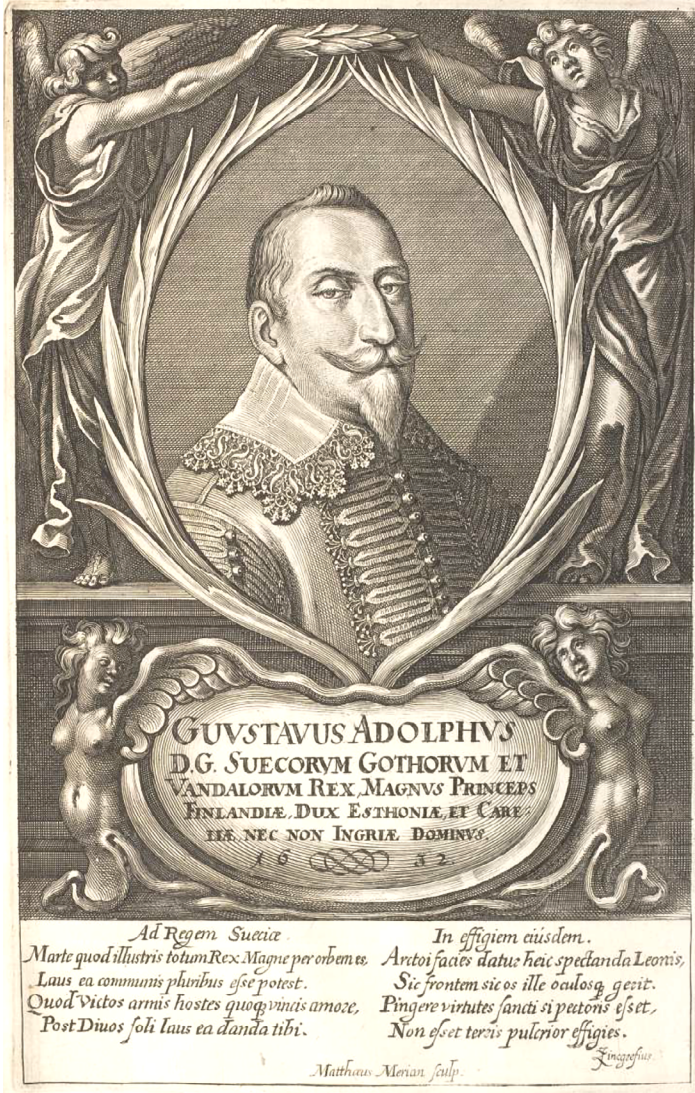
Švedi, katerih kralj se je mnogim zdel novi Cezar, so po triumfu pri Reinu pridrli v samo srce Bavarske, v München. Gustava II. Adolfa je

na tem pogodu spremljal vse prej kot neustrašni Friderik V., ki je bil samo še simbolna figura. Toda pomemben bi spet lahko postal, če bi bila Bavarska, ki se je s pomočjo Francozov sicer že prej začela postavljati na nevtralnno stališče (Albrecht 1998, 800–02),²⁸ prisiljena skleniti mir in bi bil med pogoji zanj tudi vrnitev volilnega glasu protestantskim Wittelsbachovcem. Švedski kralj, ki se kljub vse manjši vnemi nasprotnika ni bil pripravljen odpovedati vkorakanju v prestolnico vojvode Maksimilijana, se je potem v mestu ob Isari udeležil katoliške maše in disputiral z jezuiti (Albrecht 1998, 830). S tem je neprikrito namigoval, da je v njem tudi potencial novega Avgusta (Wilson 2010a, 476, 477, 485–87, 500) ...²⁹

Toda iz te moke ni moglo biti kruha: bavarski vojvoda in volilni knez Maksimilijan kljub pustošenjem svoje dežele, ki so bila primerljiva z uničevanjem Palatinata v začetnem obdobju vojne (Parker 1991, 209), ni bil pripravljen na aranžmaje, v katerih bi kdor koli mogel uzreti zapostavljanje interesov katoliške vere in Cerkve. V tem smislu je treba razumeti tudi njegove dogovore s Francijo. Uradni Pariz nikakor ni skrival svojega cilja, da se protestantski knezi in mesta na severu Svetega rimskega cesarstva obdržijo – saj bi bilo s tem srednjeevropskim Habsburžanom preprečeno, da bi kdaj koli lahko oblikovali enotno državo od Baltika in Severnega morja do Jadrana –, toda švedski prodor daleč na jug in morebitna zmaga v vojni bi bila nevarna tudi zanj. Nemški prostor in sosednje dežele bi se v tem primeru utegnile ne samo zediniti, temveč sčasoma tudi centralizirati pod drugim, luteranskim vladarjem. To pa podobno kot popolna prevlada Ferdinanda II. in njegovih dedičev v Cesarstvu ni moglo biti v interesu katoliške Francije. Navsezadnje je njeno politiko odločilno usmerjal škrlatni knez, kardinal Richelieu, ki je bil v zgodovini še veliko večji mojster kombiniranja kakor v pustolovskih romanih Alexandra Dumasa očeta ...

28 Vojvoda Maksimilijan je s pridobitvijo statusa volilnega kneza izpolnil svoj glavni politični cilj; zanj je veliki spopad, katerega izid bi lahko ogrozil njegov status in prevladujoč položaj katolicizma v južnem delu Cesarstva, pozneje začel postajati čedalje hujše breme.

29 Sodobnikom se je zdelo pomenljivo, da je ime Gustavus ne samo izpeljano iz Avgusta, temveč da je tudi skorajda njegov popoln anagram.

Gustav II. Adolf (Johann Philipp Abelinus, *Historische Chronick Oder Warhaffste Beschreibung aller vornehmen und denckwürdigen Geschichten*, 1633)

Bitka pri Lützen (Johann Philipp Abelinus, *Historische Chronick Oder Warhaffste Beschreibung aller vornehmen und denckwürdigen Geschichten*, 1633)

V škripcih pa se je znašel tudi Ferdinand II. Avstrijskim Habsburžanom seveda ni prav nič ustrezalo, da bi se bavarski Wittelsbachi, ki so bili njihovi sosedje in do povzdiga vojvode Maksimilijana v položaj volilnega kneza tudi najvnetejši podporniki, začeli naslanjati na Francijo (Wilson 2010a, 491).³⁰ Še zlasti ne v času, ko je bilo vse intenzivneje treba misliti na prvega moža Svetega rimskega cesarstva za naslednjo generacijo.

30 Vse problematične posledice francosko-barvarske zveze so Habsburžani okusili pozneje, v času Ludvika XIV. in med avstrijsko nasledstveno vojno.

Vojvoda Maksimilijan po razumevanjih avstrijske vladarske hiše pač ni postal volilnik zato, da bi delal ovire Ferdinandu III. pri zasedbi očetovega prestola ...

Habsburžani so v nadvse zapletenem položaju, ki je nastal po švedskih triumfih v pokrajinah ob Donavi, posegli po edinem učinkovitem, čeprav zelo grenkem zdravilu: cesarski dvor je ponovno angažiral Wallensteina, čeprav je ta že pokazal, da ni zagovornik triumfalističnega končanja velikega spopada. Ferdinand II. si preprosto ni mogel privoščiti, da bi v času, ko je bil Gustav II. Adolf na Bavarskem, generalisim spletel kakšne svoje mreže in mu je zato moral dati ponudbo, ki je ni bilo mogoče odkloniti. Novi Mars, ki se ni zavedal, da je za Habsburžane predvsem Goljat, se je potem lotil problemov s svojo prislovično učin-

kovitostjo. Njegove čete, ki so bile zbrane na podoben način kot tiste, na katerih čelu je Wallenstein stal pred odpustom poleti 1630, so septembra 1632 po hudih bojih zabeležile uspeh pri Zirndorfu, nato pa so bojišče potisnile še dlje proti severu. Novembra so se s Švedi in njihovimi zavezniki vnovič spopadle pri Lützeniu. Wallensteinova armada, ki se je zaradi poprejšnjih naglih premikov tamkaj lahko bojevala zgolj z glavnino – kar je bila s čisto vojaškega stališča gotovo napaka (Parker 1991, 211) –, se je po siloviti bitki, sredi katere je že skoraj zabeležila popolno zmago, sicer umaknila, toda protestanti so izgubili svojega voditelja: Gustav II. Adolf je padel v boju s cesarjevimi kirasirji (Barudio 1998, 604–17). Švedi nasprotnika, ki je po krvavem boju dobil okrepiteve, niso mogli zasledovati.

Lützen je pomenil nov mejnik v tridesetletni vojni: odtlej strani, ki sta se spopadali, nista bili več opredeljeni primarno versko. V taboru, ki je nasprotoval cesarju Ferdinandu II. in njegovim zaveznikom, je prvo besedo povsem očitno dobila Francija. Spremembo so zaznali vsi: habsburški monarh se je čutil čedalje nelagodnejše spričo Wallensteinovega vodenja svoje armade, saj je generalisim, ki ni kazal odpora do dogovorov z ljudmi druge vere in jih je celo jemal med svoje najemnike, kot nihče na katoliški strani ustrezal profilu potencialnega arhitekta miru. A to ni bila samo možnost, temveč je začela postajati tudi realnost: novi Mars je uspel navezati stike s predstavniki nasprotne strani. Kakšni so bili njegovi nameni in načrti, je toliko in toliko stoletij pozneje težko reči: zgodovinarji so se dolgo prerekali o tem in zagovarjali opazno različna stališča.³¹ Svoje je v interpretacijo generalisimovih ravnanj dodal še vpliv znamenite in sugestivne Schillerjeve trilogije o češkem generalisimu. V vsakem primeru pa se je Wallenstein, ki po Lützeniu ni kazal večje zavzetosti za bojevanje in je bolj z manevriranjem kakor z bitkami dosegal svoje neposredne operativne cilje, zdel nevaren. Zamiranje vojaške aktivnosti se je marsikomu že zdelo iskanje poti do vseobsežnega miru. Čeprav generalisim ni več obvladoval Mecklenburga, za katerega vojvo-

31 Za potek pretresa »Wallensteinovega problema«, tj. vojskovodjeve politike v času drugega generalata, v klasičnih študijah glej: Pekař 1937, 1–49. O sedanjem stanju prim. Albrecht 1998, 668, 669; Kollmann 2001; Rebitsch 2010.

do ga je razglasil Ferdinand II., bi utegnil pri naslednjih volitvah cesarja kot visoki plemič in vojskovodja igrati vidno ali celo odločujočo vlogo. Če bi mu uspelo končati veliki spopad, kar je gotovo bil Wallensteinov cilj, bi bilo njegovo mnenje imelo težo tako pri protestantskih kakor tudi pri nekaterih katoliških volilnikih. Generalisim je postal zanimiv celo za Francoze in zelo tajni neposredni stiki med njim in krogi okoli kardinala Richelieuja so bili vzpostavljeni leta 1633.³²

A Wallenstein se je – ne glede na to, kje so bile meje njegovih stremeljenj – vedel, kakor da ni pomagal za vselej zaviti vratu stanovski monarhiji na Češkem. Pa da je z uspehi svojega orožja krepil moč monarha v celotnem Cesarstvu. Njegovo ravnanje v zadnjih letih, ki je izdajalo samostojnost, je vsekakor posegalo na področja, za katera je Ferdinand II. sodil, da so izključno v njegovi pristojnosti. Za srednjeevropske Habsburžane je bilo še posebej zoprno dejstvo, da so novega Marsa cenili tudi na dvoru njihovih španskih sorodnikov. Tako Filip IV. kakor njegov favorit, grof-vojvoda de Olivares, sta zelo zaupala njegovi presoji. Mogočni španski minister, ki se je pozneje izkazal za slabega protiigralca svojemu francoskemu kolegu kardinalu Richelieuju (Elliott 1984) – čeprav ga je Velázquez ovekovečil imenitneje, kakor je kdor koli njegovega usodnega tekmeca v škrlatni opravi –, je menil, da generalisim o tem, kaj je treba storiti v vojni, nemara razume več kakor tisti, ki k njemu pošiljajo sle (z ukazi) (Höbelt 2008, 66). Ferdinand II. se na večer svojega življenja očitno celo zaveznikom ni več zdel najpametnejši človek pod svojim žezlom ...

Potemtakem je bila zahrbtna Wallensteinova likvidacija, ki so jo 25. februarja 1634 v Chebu izvedli cesarjevi volji poslušni oficirji, logična poteza. Enako pa je mogoče reči tudi za konfiskacijo njegovih posesti (Bilek 1882, 751 in dalje) ter za generalisimovo nadomestitev s prestolonaslednikom Ferdinandom III. (Höbelt 2008, 63–68). Prav ta poteza najjasneje razkriva razumevanja in strahove dvora. Poveljnik cesarske armade naj po sodbi Ferdinanda II. in njegove najožje okolice ne bi samo zmagal v vojni, ki se je tedaj vlekla že več kot desetletje in pol, temveč tudi zagotovil avstrijskim Habsburžanom trajno obvladovanje prestola največje

32 Kollmann 2001, 220–24, 226, 227.

evropske volilne monarhije. Značilno je potem, ko je z Wallensteinovo odstranitvijo izginila možnost, da bi kdor koli na katoliški strani lahko ustvaril kombinacijo, ki bi dinastijo kralja Rudolfa oddaljila od prestola, Ferdinand II. mogel skleniti mir z delom svojih protestantskih nasprotnikov – zlasti s tistimi, ki so se zbrali okoli saškega volilnika Johanna Georga I. (Albrecht 1998, 907–38). Na večer svojega življenja je bil cesar pripravljen dati v oklepaj celo uveljavitev Restitucijskega edikta. Maja 1635 v Pragi sklenjena mirovna pogodba je sicer formalno odlagala vrnitev cerkvenih posesti za 40 let, toda dejansko je priznala obstoječe stanje (Franzl 1989, 277–81; Wilson 2010b, 193–208).

V čaru sklenitve praškega miru vojna ni bila več samo dodobra regionalizirana (Wilson 2010a, 494–97), temveč je povsem očitno razpadla na vrsto vzporedno potekajočih spopadov. Razlog za to je bila, paradoksalno, totalizacija in absolutizacija sovražnosti, v vrtincu katerih je vsakdo sam – kakor v uri najhujše stiske rešitve pri Francozih iščočiči steber Katoliške lige, bavarski vojvoda Maksimilijan – poskušal odkriti možnost preživetja. Res pa je bila vojna že od samega začetka sestavljena: nizozemski boj proti španski kroni v obdobju 1568–1648 je bil v svoji končni fazi dogajanjem v nemških deželah vzporedni konflikt. Toda njegov vpliv na dogajanja v srednji Evropi ni bil nikoli zanemarljiv: obožene sile tiste veje Habsburžanov, ki je obvladovala večino Iberskega polotoka, niso mogle zmerom v optimalnem trenutku pomagati svojim avstrijskim sorodnikom. Španska krona je imela svoje lastne prioritete. In tudi težave, ki so prišle do izraza v pogostih državnih bankrotih (1607, 1627 (Samardžić 2005, 271), 1647 (Höbelt 2008, 232) in 1652 (Bernecker 2006, 40)).

Še v večji meri je možnost angažmaja sil kralja Filipa IV. v zaključni fazi tridesetletne vojne oviral spopad s Francijo, ki se je potem tudi nadaljeval do sklenitve pirenejskega miru novembra 1659. Potemtakem je mogoče reči, da so bili dogovori v Osnabrücku in Münstru, ki so leta 1648 končali boje v srednji Evropi, samo delni sklep kompleksnega dogajanja v zgodnji novoveški Evropi. Do njih pa je privedel prej obup nad možnostjo dosega prevlade kakor pa pristajanje na misel, da je Evropa v političnem smislu celina, ki ji ne samo prosperiteto, temveč tudi moč

zagotavlja le ravnotežje med najpomembnejšimi akterji. To spoznanje je bilo bojevnikom vsiljeno med boji, ki so divjali v Svetem rimskem cesarstvu v obdobju med lützensko bitko in letom 1648.

Tragičen paradoks je bil, da je Wallenstein, ki se je dokopal do sklepa o največji koristnosti miru v vojni, iz katere je prav on pričaral začasno – čeprav nikakor ne kratkotrajno – dobičkonosnost, padel po ukazu mož, katerih pamet se je do podobnih sklepov prikopala precej kasneje. Ferdinand III., ki je bil po likvidaciji novega Marsa generalisim svojega očeta (Höbelt 2008, 67),³³ je lekcijo o tem, da obstaja kontinent, katerega civilizacija rase iz mnogih središč, nejevoljno vzela na znanje šele čez leta. V vsakem pogledu je po sposobnostih zaostajal za predhodnikom – tako na mestu vojaškega poveljnika kakor pri opravljanju vladarske službe. Res je habsburški nadvojvoda poletel 1634 s svojimi silami in španskimi najemniki triumfalno v bitki s Švedi pri Nördlingenu, vendar njegov dosežek na bojnem polju hiperborejske kraljevine ni prisilil k izstopu iz vojne. Vrh vsega je njegovo veliko zmago na severnem Švabskem avgusta 1645 zasenčil hud poraz katoliške armade proti Francozom in njihovim protestantskim zaveznikom v neposredni bližini. A to je bila predvsem posledica dejstva, da Ferdinand III., ki je bil po smrti svojega očeta decembra 1636 v Regensburgu izvoljen in kronan za rimskega kralja, naslednje leto pa je zasedel še cesarski prestol (Franzl 1989, 283–85), ni bil sposoben narediti resnejših korakov v smeri splošne pomiritve. Sporazum v Pragi tako še dolgo ni dobil vsedržavne nadgradnje.

Švedi, ki so po katastrofalnem polomu v prvi bitki pri Nördlingenu kmalu uspeli postaviti na noge novo armado, so se presenetljivo hitro vrnili na bojišča v nemških deželah. Francozi, ki so se po prvih neuspehih le zbrali, so s pomočjo zaveznikov vojno prav tako vztrajno odrivali na tla Svetega rimskega cesarstva in španske Nizozemske. Armade, ki so se zaradi pogosto neznatne prednosti v moči in poveljniški spretnosti sovražnika še vedno lotevale ne samo z orožjem, temveč tudi z uničevanjem mest, trgov in podeželja, so nemški prostor marsikje spremenile v puščavo. Zdaj je šlo za to, da se spodsekajo korenine bojevanju kot

33 Ferdinand III. je bil sprva lahko le formalno novi generalisim, saj je vojaške zadeve vodila trojka Matthias Gallas – Heinrich Schlick – Kaspar Stadion.

dobičkonosni dejavnosti. Bridka ironija pa je bila, da je strategija doseganja miru s popolnim izčrpavanjem sovražnikovega prostora pomenila skrajno zaostritev spopadov.

Da se vojna, ki je valovala zdaj sem, zdaj tja, ni izstradala, so v prvi vrsti poskrbeli politični zapleti na Danskem. Oldenburška kraljevina se je potem, ko je leta 1629 izstopila iz velikega spopada (Parker 1991, 150, 151), začela počutiti nelagodno zaradi čedalje močnejše in uglednejše Švedske ter se je pripravljala za ponovni poseg v spopad – a to pot na cesarjevi strani. Toda nasprotnik jo je prehitel: Axel Oxenstierna je svojemu generalisimu Lennartu Torstenssonu, ki je večkrat vdrl v Češko kraljestvo, zaukazal preventivni napad na Dance. Podjetni feldmaršal, ki je bil sicer velik strokovnjak za topništvo, je v letih 1642–1645 obvladal dobršen del države Kristjana IV. ter tako preprečil, da bi uradni Kopenhagen podprl Ferdinanda III (Wilson 2010a, 685–90). Seveda pa je švedska zaposlenost z Dansko slabila njen angažma na bojiščih v nemških deželah in na Češkem, zaradi česar so se Habsburžani še lahko vojskovali. Leta 1645, ko se je Torstensson po vrnitvi miru v baltski bazen lahko spet usmeril proti jugu, je za cesarsko rodbino nastopila velika kriza – in le dejstvu, da so bili do kraja izčrpani tudi nasprotniki iz hiperborejskega kraljestva,³⁴ se je avstrijska vladarska hiša lahko zahvalila za to, da miru ni bila prisiljena skleniti s kakšnimi ponižujočimi koncesijami (Höbelt 2008, 231 in dalje).

Notranje težave je imela tudi Francija, ki se je po smrti kardinala Richelieuja (1642) in Ludvika XIII. (1643) soočila z naraščajočim nezadovoljstvom nad utrjevanjem absolutistične vladavine. Ker dežela ni bila volilna, temveč dedna monarhija, visoko plemstvo razen parlamentov ni imelo več nobenega vzvoda za zagotavljanje svojega kontinuiranega vpliva na delovanje oblasti. Državni stanovi se namreč po letu 1614 niso sestajali. Toda to ni bilo usodno, saj so nezadovoljniji proti Ludviku XIV. oziroma njegovemu Richelieuju, kardinalu Mazarinu, odkrito nastopili šele 1648. Res je bila dežela tedaj še v vojni s Španijo, a francoski dvor je imel srečo, da se je tudi nasprotnik znašel v hudih škripcih,

34 Tudi švedski generalisim Torstensson je bil tedaj zaradi protina že na koncu z močmi in se je komaj še premikal. Prim. Lunde 2014, 175.

saj se je prav tedaj – v letih 1640–1668, ko posledice številnih zaporednih državnih bankrotov še niso bile sanirane – Portugalska ponovno afirmirala kot povsem samostojno kraljestvo brez kakršnih koli zvez z vladarji v Escorialu oziroma Madridu (in kratek čas tudi v Valladolidu) (Birmingham 2004, 41–57).

Težave posameznih držav in njihovih zvez so vsekakor podaljševale pot do sklenitve westfalskega miru. Niso pa jih neposredno usmerile na pot k njemu: vojne, ki sta jih Španija in Francija nadaljevali na Iberskem polotoku, v Italiji in drugod, so dokazovale, da je volje za spopadanje še dovolj. Navsezadnje so tudi Švedi, ki so se ob koncu spopada s Kristjanom IV. temeljito potrudili, da oldenburška kraljevina ni mogla postati niti najskromnejši posrednik pri sklepanju westfalskega miru, tik pred koncem sovražnosti vdrla na Češko ter osvojili – in izropali – del Prage (Pánek, Tůma idr. 2009, 239, 240). Tridesetletna vojna se je tako na neki način sklenila tam, kjer se je začela. A to je bilo hkrati tudi opozorilo, da ni prinesla rešitve problemov, zaradi katerih je izbruhnila. Mir, ki je bil skrojen v Münstru in Osnabrücku, je bil v marsičem podoben dogovorom v Augsburgu 1555. in Pragi 1635. In čisto prav je imel švedski državni kancler Axel Oxenstierna, ki je svojemu sinu – udeležencu pogajanj ob koncu vojne – pisal: »Mar ne veš, [...] s kako malo pameti se vlada svetu?« (Lamborn 2012, 195)³⁵

Načela, ki so zapovedovala ravnotežje, so torej vzdržala – le Evropa se je spremenila. Nova težišča dejansko niso podrla principov ravnovesja v sestavljeni civilizaciji, ki je bila od pozne antike, tj. od delitve rimskega imperija dalje, značilnost stare celine. Tridesetletna vojna je bila potemtakem velika preizkušnja mozaičnega reda, ki je Evropo ločeval od drugih, k imperialnemu monumentalizmu nagnjenih con planeta. Pokazalo se je, da je sestavljeni red tudi za novi vek vsaj najmanj slaba – če že ne tudi najboljša – rešitev. Vojne dveh kraljev Ludvikov – XIV. in XV. –, Napoleona I. ter svetovna spopada 20. stoletja tega niso spremenili. Samo življenja so odnašali. V milijonskih številkah – kakor že mer-

35 Ironija zgodovine je bila, da je izkušeni državnik stavek: »An nescis, mi fili, quantilla prudentia mundus regatur?« pri pogajanjih sprva negotovemu sinu namenil kot vzpodbudo.

jenje moči med letoma 1618 in 1648, ki je že med svojim potekom podrlo vsako iluzijo, da ga je v prvi vrsti povzročila vera. Ta je bila predvsem njegov emblem. Seveda so zlasti v začetku mnogi odhajali na bojišče z mislijo, da gre res za vprašanja vere. Toda potem ko je vojna postala način preživetja in včasih celo bogatenja, so se takšne misli, ki so jih nekaj časa gojili tudi ljudje na hodnikih oblasti, vse bolj izgubljele v hrumenju trum oborožencev. Spopad je bil iz dneva v dan očitneje stvar zemeljskih kraljestev.

Vera je ob sklenitvi miru v imenu presvete Trojice spet postala osrednja vodnica ljudi (Wilson 2010b, 303–23). Značilno je bila tako v katoliškem kot v protestantskem svetu druga polovica 17. stoletja čas okrepljene pobožnosti. Tudi zato je potem razsvetljenstvo lahko postalo skoraj stoodstotni kontrast svetu, kakršen je bil pred njim.³⁶

LITERATURA

- Albrecht, Dieter. 1998. *Maximilian I. von Bayern 1573–1651*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Barudio, Günther. 1998. *Gustav Adolf der Grosse. Eine politische Biographie*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Bernecker, Walther L. 2006. *Spanische Geschichte. Vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München: Verlag C. H. Beck.
- Bilek, Tomáš V. 1882. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praga: komisijska založba Františka Řivnača.
- Bireley, Robert. 2014. *Ferdinand II. Counter-Reformation Emperor, 1578–1635*. New York: Cambridge University Press.
- Birmingham, David. 2004. *Povijest Portugala*. Zagreb: Grapa.
- Bokesová-Uherová, Mária. 1966. *Ján Jessenius 1566–1621*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- 36 Razprava, ki je zrasla iz predavanja v organizaciji Protestantskega društva Primož Trubar 20. junija 2018, je deloma nastala v okviru izpolnjevanja programa P6-0094 Biografije, mentalitete, epohe, ki ga iz sredstev proračuna Republike Slovenije financira ARRS, ter kot posledica avtorjeve zaposlenosti na AMEU. Avtor se zahvaljuje Marku Kerševanu, Božidarju Debenjaku in Jonatanu Vinklerju za vse vzpodbude pri pisanju.

- Cartledge, Bryan. 2006. *The Will to Survive. A History of Hungary*. London: Timewell Press.
- Čepič, Zdenko, Dušan Nećak idr. 1979. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Elliott, John Huxtable. 1984. *Richelieu and Olivares*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Findeisen, Jörg-Peter. 1998. *Der Dreißigjährige Krieg. Eine Epoche in Lebensbildern*. Gradec, Dunaj, Köln: Verlag Styria.
- . 2005. *Gustav Adolf von Schweden. Der Eroberer aus dem Norden*. Gernsbach: Casimir Katz Verlag.
- Franzl, Johann. 1989. *Ferdinand II. Kaiser in Zweispalt der Zeit*. Gradec, Dunaj, Köln: Verlag Styria.
- Fraser, Antonia. 1996. *Faith and Treason. The Story of the Gunpowder Plot*. New York: Nan A. Talese, Doubleday.
- Fritz, Wolfgang D., ur. 1972. *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356. Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici in usum scholarum separatim editi*, Band XI. Weimar: Bohlau.
- Fritze, Wolfgang H. 1982. *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Goethe, Johann Wolfgang . 1999. *Faust*. Maribor: Založba Obzorja.
- Grdina, Igor. 2019. »Srednjeveška sfinga Barbara Celjska.« V Daniela Dvořáková, *Barbara Celjska. Črna kraljica*, 291–299. Celje: Mohorjeva družba.
- Hammer, Joseph von. 1979. *Historija Turskog/Osmanskog carstva II*. Zagreb: Nerkez Smailagić.
- Hanson, Neil. 2003. *The Confident Hope of a Miracle. The True Story of the Spanish Armada*. London, New York, Toronto, Sydney, Auckland: Doubleday.
- Höbelt, Lothar. 2008. *Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen*. Gradec: Ares Verlag.
- . 2012. *Böhmen. Eine Geschichte*. Dunaj, Leipzig: Karolinger Verlag.
- Kollmann, Josef. 2001. *Valdštejnův konec. Historie 2. generalátu 1631–1634*. Praga: Academia.
- Kontler, László. 2005. *Madžarska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kovačič, Franc. 1928. *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski knezoškofijski ordinariat.
- Lamborn, G. L. 2012. *Arms of Little Value. The Challenge of Insurgency and Global Instability in the 21st Century*. Philadelphia, Oxford: Casemate.

- Langewiesche, Dieter. 2019. *Der gewaltsame Lehrer. Europas Kriege in der Moderne*. München: C. H. Beck.
- Lunde, Henrik O. 2004. *A Warrior Dynasty: The Rise and Decline of Sweden as a Military Superpower, 1611–1721*. Philadelphia, Oxford: Casemate.
- Macek, Josef. 1967. *Jiří z Poděbrad*. Praga: Svobodné slovo.
- . 2001. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praga: Argo.
- Mortimer, Geoff. 2015. *The Origins of the Thirty Years War and the Revolt in Bohemia, 1618*. Basingstoke, New Cork: Palgrave Macmillan.
- Pánek, Jaroslav, Oldřich Tůma idr., ur. 2009. *A History of the Czech Lands*. Praga: Karolinum Press.
- Parker, Geoffrey. 1991. *Der Dreissigjährige Krieg*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- . 2014. *Imprudent King. A New Life of Philip II*. New Haven, London: Yale University Press.
- Pekař, Josef. 1937. *Wallenstein 1630–1634. Tragödie einer Verschwörung*. Berlin: Alfred Metzner Verlag.
- Pick, Friedel [Friedrich]. 1922. *Pragensia V. Die Prager Exekution i. J. 1621. Flugblätter und Abbildungen*. Gesellschaft deutscher Bücherfreunde in Böhmen.
- Prinz, Friedrich. 2002. *Deutsche Geschichte im Ostens Europas. Böhmen und Mähren*. Berlin: Siedler Verlag.
- Rebitsch, Robert. 2010. *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*. Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Samardžić, Nikola. 2005. *Istorija Španije*. Beograd: Plato.
- Steklasa, Ivan. 1890. »Andrej Turjaški (1557–1594).« V *Letopis Matica Slovenske za leto 1890*, ur. Anton Bartel, 1–51. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Stoob, Heinz. 1990. *Kaiser Karl IV. und seine Zeit*. Gradec, Dunaj, Köln: Verlag Styria.
- Tapié, Victor. 1991. *Marija Terezija. Od baroka do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- Usher, Philip John. 2014. *Epic Arts in Renaissance France*. Oxford: Oxford University Press.
- Weinfurter, Stefan. 2007. *Canossa. Die Entzäuberung der Welt*. München: Verlag C. H. Beck.
- Weismann, Christoph. 1973. »Trubarjeva 'Cerkovna ordninga'. Sklepna beseda k faksimilirani izdaji.« V Primož Trubar, *Cerkovna ordninga*, XXVII–XXXIV. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Wilson, Peter H. 2010a. *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London: Penguin.

- . 2010b. *The Thirty Years War. A Sourcebook*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- . 2016. *The Holly Roman Empire*. London: Allen Lane.
- Wolf, Thomas. 1997. »Memmingen in 17. Jahrhundert.« V *Die Geschichte der Stadt Memmingen. Von den Anfänge bis zum Ende der Reichstadt*, ur. Joachim Jahn in Hans-Wolfgang Bayer, 541–677. Stuttgart: Konrad Thiess Verlag.